

CHARLOTTE BLOCH

I lust och nöd – om vardagsliv och känslor

Vardagslivet kan ses som ett analytiskt perspektiv. I denna artikel lägger Charlotte Bloch tyngdpunkten på förhållandet mellan kvinnors vardagsbetingelser, känslor och handlingar. Genom att beakta vardagslivets känslökvaliteter kan vi förstå kvinnors vardagsverklighet och handlingar och få en bättre grund för att ställa kvinnopolitiska krav, menar hon.

Vi vet alla vad vardagsliv är. Vi lever det, vi känner det, men när vi ska beskriva och definiera det får vi problem. Har vi fått fatt i något upptäcker vi snart att något annat inte har kommit med. Och när vi sträcker ut fingrarna för att få grepp om det hela befinner sig det som vi ville hålla fast lika plötsligt igen på alla möjliga andra ställen.

Vardagslivet är de aktiviteter genom vilka vi återskapar oss själva samtidigt som vi, om än på ett annat sätt, bidrar till att återskapa det samhälle vi lever i. Det omfattar känslor, handlingar, tankar, drömmar, kommunikation, institutionella ramar, värden, sinnlighet osv. Det refererar således till en komplexitet som är lätt att gå vilse i. Det öppnar nämligen för mer grundläggande frågor om vad socialt liv och social förändring över huvud taget är.

Teorin om vardagslivet finns inte. Där-
emot finns det olika sätt att närma sig denna komplexitet och teoretiska begreppssammanhang kring olika dimensioner i vardagslivet.

I denna artikel kommer jag att presentera ett perspektiv på vardagslivet, ett perspektiv som har blivit utvecklat inom Institutet för kultursociologi vid Köpenhamns universitet.¹ Jag kommer att belysa det genom en empirisk undersökning av arbetslösa kvinnors vardagsliv. Tonvikten ligger på en bestämd

dimension i vardagslivet, nämligen några av vardagslivets känslökvaliteter och förhållandet mellan vardagslivsbetingelser och känslökvaliteter. Denna problematik klargörs teoretiskt och exemplifieras med intervjuutdrag från en empirisk undersökning av utbildade arbetslösa kvinnor.

Till sist följer en kort diskussion av vardagslivsperspektivet och den presenterade problematikens kvinnopolitiska konsekvenser.

Vardagslivsbegreppet

Vardagslivet är som jag tidigare beskrev de aktiviteter genom vilka vi återskapar oss själva och det samhälle vi lever i. I denna mening kan vardagslivet betraktas som ett universellt fenomen. Detta innebär dock inte att det alltid är detsamma. Vardagslivets konkreta utformning, dess betingelser och det vardagsliv vi skapar genom förvaltningen av dessa betingelser, är historiskt variabelt och föränderligt, precis som vardagslivets utformning varierar för olika sociala grupper i samma samhälle.²

Det moderna vardagslivet i väst har sina rötter i de sociala processer som skapade det moderna samhället. Industrialiseringen och kapitalismen var här centrala drivkrafter som bildade grundvalen för en arbetsdelning och

en institutionalisering av en rad livsaktiviteter som tidigare hade varit integrerade i det nära livet. Enligt den franske sociologen Henri Lefebvre utdifferentierade sig det moderna vardagslivet som det överblivna: familjen, släkten, grannskapet, sociala relationer och umgängesformer genom vilka livet i de olika institutionaliserade livsfärerna binds samman.³

Under 1900-talet har vardagslivet tematiserats som ett kritiskt begrepp. De uppsplittade livsbetingelserna, institutionaliseringen av det dagliga livet, uppdelningen och avståndet mellan storsamhällets ekonomiska, politiska och ideologisk-kulturella institutioner och människors konkreta dagliga liv, är några av de drag som framhävts som karakteristiska och problematiska i det moderna vardagslivet.

Härtill kommer de senaste decenniernas växande intresse för den »lilla historien», det vill säga det dagliga livets betydelse för samhällets återskapande och förändring. Detta intresse har givit upphov till studier av sociala grupper som faller utanför ett klassteoretiskt perspektiv (t ex kvinnor, ungdomar, äldre, arbetslösa), av subkulturella uttrycksformer och de små och samhälleligt osynliga livsprocesserna.

De problemställningar som vardagslivsforskningen artikulerar sammanfaller med dem som de senaste decenniernas kvinnoforskning har rest. Man har bland annat uppmärksammat könet som social kategori, det reproduktiva arbetet och sambandet mellan det reproduktiva och det produktiva arbetet, den informella ekonomin, etc. Därför har vardagslivsperspektivet utvecklats och använts som inspirationskälla i en rad kvinnoforskningsmiljöer.⁴

Vardagslivsforskning som analytiskt perspektiv

Jag ska nu beskriva några distinktioner och karakteristika som analytiskt och metodiskt är centrala inom vardagslivsforskningen. Den första distinktionen går mellan vardagslivsbetingelser och vardagsliv.⁵ Vardagslivsbetingelserna är de samhälleliga betingelser-

Foto: ur Nordiska Museets arkiv.

na för vardagslivet, och vardagslivet är det liv vi skapar genom att hantera och omforma dessa betingelser till ett helt liv. I det följande ska några drag hos de moderna vardagslivsbetingelserna diskuteras.

Ett grunddrag hos de moderna vardagslivsbetingelserna är att vardagslivets normer och regler för hantering av omvärldens föremål, sociala relationer och språkbruk har delats upp tidsmässigt, rumsligt och socialt i skilda sfärer, som regleras av samhälleliga institutioner.

Betydelsen av dessa betingelser har jag i ett tidigare arbete försökt fånga med hjälp av den franske idéhistorikern Michel Foucaults teori om maktutövning genom en bestämd materiell struktur. Enligt Foucault är regleringen av kroppen och dess begär grunden för utövande av social kontroll i varje samhälle. Där denna makt tidigare utövades genom öppet fysiskt tvång och av synliga instanser utövas den i dag genom bland annat en bestämd samhällelig materialitet. Som en bild för denna materialitet drar Foucault fram den engelske filosofen och ekonomen Jeremy Benthams samhällsmodell »panopti-

con». Panopticon består av en väldig cirkelrund byggnad i vars mitt reser sig ett torn försedd med fönster som vetter mot ringens inre sida. Panopticon är en maskin, en materialitet, som konstruerats för att upplösa förbindelsen att se och bli sedd. I den ringformade byggnaden är individerna inbördes isolerade. De blir i total mening sedda utan att någonsin själva kunna se (när de blir sedda). Från det centrala tornet ser man allt utan att någonsin själv bli sedd. Genom denna arkitektur automatiseras och avindividualiseras makten samtidigt som den utövas individuellt. Panopticon kan betraktas som en bild av de moderna vardagslivsbetingelserna. I det moderna vardagslivet är makten likaledes osynlig och decentrerad genom att den inte har något ansikte. Den utövas genom en bestämd materialitet baserad på uppdelning av tid, rum och aktiviteter och på en finmaskig reglering av dessa. Genom denna materialitet upprättas ett förhållande mellan de enskilda sedda individerna och en osynlig blick. Detta förhållande sätter in oss i ett spel mellan det synliga och det osynliga: en rädsla för att bli synliga och misskända och en längtan efter att vara synliga, bli igenkända och bekräftade i vår existens.⁶

Denna konstruktion, denna iscensättning av kroppens fält, skapar grundval för en individualiserad reglering, specialisering och disciplinering av våra livsaktiviteter och för en ständig beredskap inför de skiftande normativa handlingsföreskrifter som kapitalismens sociala förändringsdynamik innebär. Men den skapar också grund för känslan av att vara styrd av en yttre ansiktslös kraft.

Även vad jag i samma arbete har kallat vardagslivets mellanrum har sitt ursprung i de moderna vardagslivsbetingelserna.⁷

Vardagslivets mellanrum är rummen mellan de institutionaliserade livssfärerna, rum som just karakteriseras av en brist eller försvagning i de normativa handlingsföreskrifterna. Dessa mellanrum ska i det följande kort beskrivas under termerna spricka, övergång och brott.

Med *sprickor* avser jag fysiska rum mellan institutionaliserade livssfärer, som exempelvis gatan, trappuppgången, entrén, helger, fester osv. Det vill säga områden mellan

ordnade världar som förbinder dessa ordnade världar. Sprickorna har sin ordning, men det är en ordning som lätt bringas i oordning eftersom de normativa föreskrifterna där är lösare och vi där ibland är anonyma. Vi kan skynda oss genom dessa sprickor eller använda dem för att drömma, fantisera, konsumera, förstöra osv.

Med *övergångar* avser jag de mellanrum i den individuella livshistorien som uppstår i övergången från en livsfas till nästa: pubertet, familjeetablering, pensionsålder osv. Dessa övergångar kan inträffa på ett glidande och omärkligt sätt, men också via ett mellanrum i den meningen att vi lämnar en värld med bestämda normativa handlingsföreskrifter men ännu inte har tillägnat oss nya sådana och en ny entydig social identitet. Historiskt och i många icke västliga kulturer har dessa övergångar kulturellt integrerats som »rites de passage».

Med *brott* avser jag de mellanrum som uppstår för bestämda samhällsgruppers vidkommande på grund av sociala förändringar som berövar dem deras hittillsvarande existensgrund. Brott innebär liksom övergångar en irreversibel förlust av en vardag som var. Medan framtiden i övergångarna är existentiellt okänd men kulturellt känd, är den i brotten både existentiellt och kulturellt okänd.

Ovannämnda betingelser är strukturellt givna betingelser som skapar grund för en anpassning till rådande normer men också för ett ifrågasättande av dessa normer och den därmed förbundna sociala ordningen.

Vardagslivet är det liv vi skapar genom hanteringen av dessa betingelser. Det består av heterogena aktiviteter som att äta, drömma, tvätta, gå till arbetet, prata med grannen, ta bussen, fylla i självdeklarationen osv. Dessa aktiviteter utförs inom ramen av bestämda normer och regler. De ingår dock inte i någon inbördes systemisk relation. Det råder inga systemiska relationer mellan normer för att tvätta kläder och normer för att ta bussen. Vardagslivet är således varken ett system eller en institution; det är heterogent.⁸

Vi syntetiserar emellertid denna heterogenitet till en subjektiv helhet genom utveckling av bestämda rutiner och en bestämd

strukturering av livet, genom utnyttjande av de sociala normernas och reglernas spelrum, genom vår tankeströms osamtidighet, genom upplevelsen av att framtiden blir förfluten tid genom att realiseras i nuet. Vardagslivets subjekt är således, som Agnes Heller uttrycker det, den hela människan.⁹

Karakteristiskt för vårt vardagsliv är att det upplevs som självklart. Den fenomenologiska grunden för upplevelsen av självklarhet är det spontana icke-medvetna igenkännandet. Detta igenkännande baseras på det kroppsliga minne som vi utvecklar genom våra kroppsliga handlingar i vardagen. Härigenom utvecklar vi en kroppslig beredskap som bildar grunden för ett kroppsligt igenkännande av vardagens handlingsföreskrifter och för automatiserade handlingsmönster. Just för att handlingsföreskrifterna igenkänns kroppsligt framträder de som självklara.¹⁰

Upplevelsen av självklarhet skapar en bas för en känsla av trygghet och autonomi, för den »levande närvaron» i vardagen.¹¹ Men vår vardag skapas inte bara genom automatiserade repetitiva handlingar. Inget moment är ju identiskt med nästföljande. Vi får hela tiden nya erfarenheter, möter nya krav. Vi ändrar oss och omvärlden ändrar sig och griper störande in eller inbjuder till nya utmaningar och handlingsmöjligheter. Vardagslivet omfattar därför inte bara repetitiva handlingar utan också problemlösande, intuitiva och kreativa handlings- och tankeformer. Vi justerar och omskapar således löpande vårt vardagsliv och i denna process spelar våra känslor en central roll. Ibland glider livet bara och vi känner glädje, autonomi, en levande närvaro och självklarhet. Andra gånger framstår vardagens krav som oöverskådliga, vi kan känna oss styrda av krafter utanför oss själva och stå främmande för vardagslivets självklara normer och rutiner. Ängest, leda, apati, sorg, bekymmer, glädje, intresse, njutning osv är känslor som uppstår i mötet mellan våra vardagslivsbetingelser och vår förvaltning av dessa betingelser. Känslor som skapar grundval för såväl ett fasthållande vid bestämda handlingsmönster som utveckling av nya handlingar och därmed justeringar och ändringar i vardagslivet. I det följande

ska samspelet mellan vardagslivsbetingelser och olika känslor illustreras genom en intervjuundersökning av 25 arbetslösa utbildade kvinnor.¹²

Arbetslöshet och skamkänsla

Arbetslöshet kan tolkas som ett av vardagslivets mellanrum, nämligen som ett brott. Brottet definieras som en omstrukturering av livsbetingelserna för en bestämd samhällsgrupp till följd av övergripande samhälleliga processer. Karakteristiskt för brottet är förlusten av de hittillsvarande betingelserna för vardagen, frånvaron av normer för den vardag som ska skapas samt en existentiell och kulturell ovisshet om de framtida vardagslivsbetingelserna.

Den arbetslösa kvinnan befinner sig i mellanrummet mellan en identitet som yrkesarbetande kvinna och en okänd framtida identitet. Hon är varken lönearbetare eller hemarbetare. Hon definieras först och främst genom en frånvaro (av arbete) och hennes uppgift är att vara redo för ett anvisat arbete.

Som arbetslös saknar man således normer för en legitim strukturering av det dagliga livet. Den enda norm som den arbetslöse har till sitt förfogande är normen om att vara socialt osynlig som arbetslös. Denna norm tydliggör ett centralt drag i vardagslivet, nämligen kravet på ordning. De arbetslösa kan inte riktigt rubriceras. De är uttryck för en oordning, ett bestridande av lönearbetet som självklar norm. Detta är enligt kultursociologen Birte Bech Jørgensen grunden för den mytbildning som äger rum kring de arbetslösa. Genom att generalisera isolerade negativa föreställningar transformeras oordningen till en individuell problematik.¹³

De arbetslösa kvinnorna kränker normen om ordning, det vill säga de kränker en outtalad social norm. Kränkning av vardagslivets oftast uttalade normer skapar grund för skamkänsla. Skamkänslan är enligt Agnes Heller en fundamental känsla i vardagslivet. En känsla som knyts till förinnerligandet av den andres öga, till känslan av att vara sedd. Skamkänslan är således den centrala känslomässiga grunden för det moderna samhällets osynliga maktutövning och för anpass-

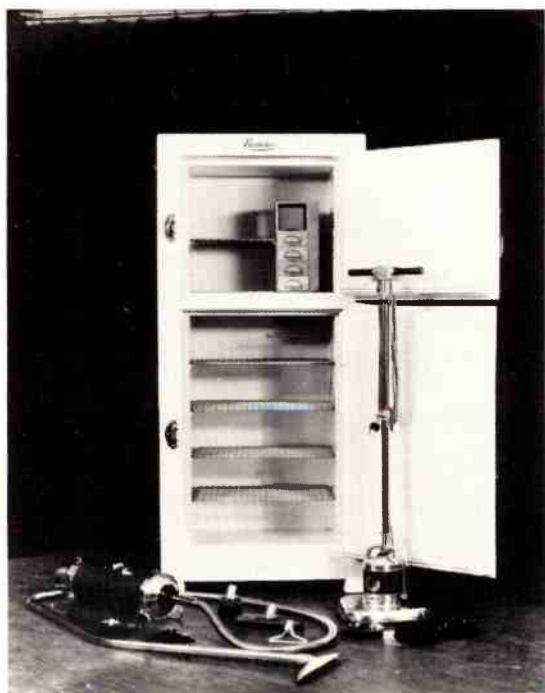
ning till sociala normer över huvud taget. Just för att skamkänslan är knuten till odis-kutabla normer är det en känsla vi inte kan förhålla oss rationellt till.¹⁴

Skamkänslan innebär en känsla av att vara skyldig/att vara i skuld till något eller någon. Som arbetslös kan man inte upphäva denna skuld genom handlingar. Kvinnorna kan ju inte få arbete och dessutom har de berövats normer för ett legitimt liv såsom arbetslösa. I undersökningen gjorde kvinnorna uttalanden som dessa:

»När folk frågar vad jag gör så mår jag dåligt ... jag skyndar mig att dra fram något som jag gjort för flera månader sedan för att känna mig lite bättre till mods. Det känns mycket nedvärderande så jag skyndar mig att prata om alla mina planer.» Och:

»Folk kräver mycket när man går hemma, till och med min mor. När jag till exempel säger att jag måste åka hem på söndagen för att tvätta så kan hon titta på mig, för nu går jag där hemma och så kan jag inte ens se till att få kläderna tvättade... När hon är här går hon runt och tittar. När jag inte arbetar så ska i alla fall mitt hem vara rent och fint.» Och:

Foto: ur Nordiska Museets arkiv.

»Jag är trött på att passa upp folk, de tycker att allt ska ske hos oss, 'för du arbetar ju inte'. Jag blir så trött på att höra det där 'du kan väl', och 'du har ju tid'.»

I uttalanden av det slaget uttryckte kvinnorna indirekt en känsla av att de var skyldiga något, att de på grund av sin arbetslöshet var tvungna att prestera något på annat sätt. Sådana uttalanden och att många av kvinnorna teg om sin arbetslöshet eller berättade »vita lögnen» om sin arbetssituation kan tolkas som indirekta uttryck för den skamkänsla som arbetslöshetens vardagslivsbetingelser gav upphov till.

Även om kvinnorna var berövade normativa handlingsmöjligheter för reglering av sin skuld förhöll de sig aktivt till sina vardagslivsbetingelser. De försökte skapa en vardag och upprätthålla en upplevelse av helhet genom att tillgripa de kvarvarande värdenormerna för att vara en ordentlig människa. De flesta av kvinnorna utgick från värdenormer kring omsorg, familj och hem.

Kontroll, autonomi och glädje

Den humanistiske forskaren Mihaly Csikszentmihalyi anger följande förutsättningar för en känsla av kontroll, autonomi och glädje: att våra göromål kan omsättas i en målinriktad och strukturerad aktivitet, att det råder en balans mellan den upplevda utmaningen och våra upplevda färdigheter, att den ifrågasvarande aktiviteten innehåller ett oförutsebart och skapande moment och att den kräver mer än vanehandlingar. Sysslor som uppfyller dessa förutsättningar skapar grundval för koncentration, självförglömmelse, »levande närvaro» och glädje. Dessa upplevelsekvaliteter sammanfattar Csikszentmihalyi i uttrycket *flow*, det vill säga en upplevelse av att det bara glider och fungerar. Upplevelserna kallas också höjdpunktsupplevelser.¹⁵ Karakteristiskt för flowbefrämjande göromål är att de inte utförs av plikt utan för att de är berikande i sig. Förutom dessa strukturerade och avgränsade aktiviteter framhäver Csikszentmihalyi andra former av aktiviteter i vardagslivet som utförs för sin egen skull, nämligen det otal små automatiserade handlings-

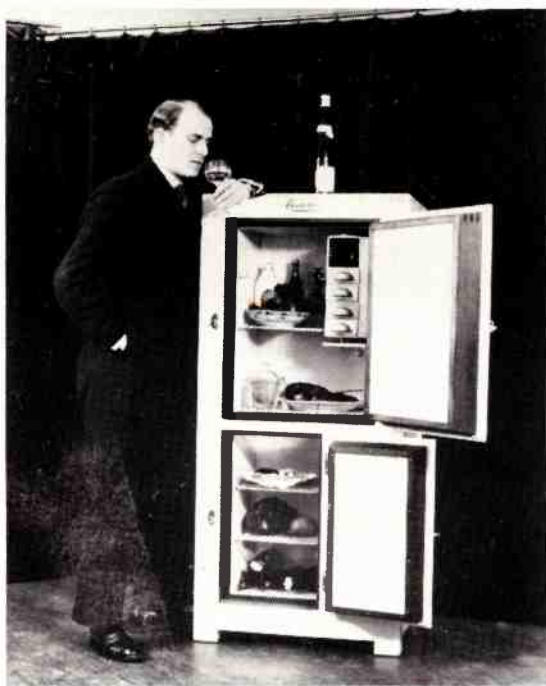

Foto: ur Nordiska Museets arkiv.

mönster som ger mening, struktur och en känsla av subjektivitet i det dagliga livet. Som exempel kan nämnas prat med grannen, röka en cigarett, sätta på radion, gå en promenad osv.¹⁶ Sådana aktiviteter skapar grund för så kallad microflow, det vill säga en icke-medveten känsla av autonomi och kontroll i vardagen.

I intervjuerna framhävde kvinnorna olika göromål som meningsgivande och strukturerande för sin vardag. De unga kvinnorna framhöll sysslor som hade med småbarnen att göra medan kvinnorna i 30-årsåldern, som hade barn i skolan, oftast framhävde det goda familjelivet med tonvikten på skapandet av ett vackert och trevligt hem och på familjeaktiviteter. I förhållande till dessa aktiviteter uttryckte kvinnorna stolthet, skaparglädje och en upplevelse av kontroll och autonomi.

De unga kvinnorna uttryckte sådana känslor när de berättade om sin graviditet eller beskrev förhållandet till sina barn. Flera av kvinnorna använde direkt uttrycket att skapa, till exempel:

»Min lyckligaste tid var då jag var gravid. Då kände jag verkligen att jag skapade något.»

Flera av kvinnorna hade genomgått sin graviditet i strid med sin familj och barnets far. De gav direkt uttryck för att de upplevde sin graviditet och barnet som sitt första egna skapade verk. De unga kvinnorna berättade också om en rad personliga ritualer som de som arbetslösa hade utvecklat i samvaron med barnen: krypa ner i sängen med barnet på morgonen, leka och läsa böcker i sängen, bre smörgåsar tillsammans, höra bestämda barnband under frukosten, baka kakor med barnet, ta »ledigt» från dagis, gå på kondis osv. De lyckligaste ögonblicken var då de unga kvinnorna, deras män och barn, helt uppslukades av samvaron med varandra. Kvinnorna kallade spontant dessa situationer för sina »höjdpunkter».

»Vi var helt för oss själva (hon, barnet och mannen), först lekte vi med Kenneth i pyjamasen, sen tittade vi på TV och åt godis. Därefter badade Kenneth och jag. Vi åt en god middag och såg på TV ... det var så skönt.»

En annan aktivitet som både de unga kvinnorna och kvinnorna med skolbarn framhävde som skapande var matlagning.

»Jag lägger ner mer tid på matlagning. Jag tycker om att experimentera. Så vi får pizza, kåldolmar och ... jag tycker jag skapar något.» Och:

»Jag tycker om att laga mat och jag bakar också mycket, jag bakar varje helg och jag bakar ofta, ugnspannkaka, sockerkaka, allt möjligt. Jag ska helst pröva något nytt varje gång.»

Medan de unga kvinnorna framhävde samvaron med barnet som strukturerande och meningsgivande för sitt vardagsliv var kvinnorna med barn i skolan mer inriktade på hemmet och familjeaktiviteterna. De framställde heminredning och förbättringar i hemmet som en skapande och givande verksamhet.

»Nu ska jag snart få mina köksluckor gjorda. Jag älskar att måla. Jag har målat alla dörrkarmar och fönster i huset och det vita ute i korridoren. Och jag kan gott tänka mig att få vardagsrummet gjort i ordning. Jag har aldrig tidigare försökt tapetsera, men jag ska nog få det gjort.»

Att måla, tapetsera, sy, klä om möbler och dekorera var aktiviteter som kvinnorna hade intresse och glädje av. Bara ett fåtal av kvinnorna tyckte om att städa, men de flesta njöt när allt var i ordning. Hemmets ordning blev här en symbol för deras skapande och kontroll.

»Här är alltid städat, det är det när min man kommer hem. Jag tycker om att det är fint när han kommer. Det ser jag själv mycket på. Jag gör det för min egen skull, det är dödstrist av och till men det är skönt när det är gjort.»

Förutom glädjen över att skapa framhävde kvinnorna med barn i skolåldern familjeaktiviteter. En av kvinnorna uttryckte det så här:

»När kaffet och maten står på bordet, när vi alla är samlade, det är höjdpunkten för mig, när vi sätter oss och äter och njuter av kaffet och jag diskar, det är klart att jag gör nu när jag är hemma.»

Sådana aktiviteter tycks omedelbart triviala, och det är naturligtvis inte alltid så skapande och livgivande att passa barn och måla fönster. Kvinnorna kände emellertid att de kunde uttrycka sig personligt i dessa sysslor. De strukturerade sina liv efter dem, de försökte finna nya utmaningar i dem och gav uttryck för en upplevelse av kontroll, autonomi och skaparglädje. Aktiviteterna utfördes således inte bara av plikt utan också av lust.

Undersökningar av flowbefrämjande aktiviteter har primärt inriktats på fritidsaktiviteter som sport, dans, musikutövning, bergsklättring, det vill säga aktiviteter som är mer avgränsade, strukturerade och med en omedelbar feedback jämfört med kvinnornas göromål. Men det har också gjorts undersökningar av flowupplevelser i vardagslivet. Maria T Allison och Margaret Carlesly Duncan finner således i sin studie av kvinnors flowupplevelser i arbetet och hemmet att kvinnor upplever glädje och kontroll i sysslor med en annan struktur än den som traditionellt framhävs i fritidsaktiviteter. Exempelvis tycks social interaktion, särskilt med barnen, vara en viktig flowkälla för kvinnor. Vidare framhävs insatserna i hemmet som viktiga särskilt för arbetarkvinnor, som därmed får kom-

pensation för den frånvaro av kontroll som oftast karakteriserar deras arbete.¹⁷

Leda och apati

Kvinnorna försökte skapa ett vardagsliv men detta vardagsliv var inte autonomt utan underkastat de moderna vardagslivsbetingelser som griper in i vardagen.

Barnomsorgens institutionalisering betydde exempelvis att de unga kvinnornas samvaro med barnen styrdes av rytmen på dagis. De var tvungna att lämna barnen varje dag på dagis eftersom det inte fanns några barn i grannskapet, kvinnorna kunde bli anvisade ett arbete och personalen krävde det med hänsyn till kontinuiteten i barnets institutionsliv. När de unga kvinnorna hade lämnat sina barn gick de hem, städade lite eller röjde upp. Sedan var det oftast inte mer att göra annat än att vänta på »det ögonblick då de kunde tillåta sig att hämta barnet». De upplevde att tiden gick oändligt långsamt och oftast kände de sig överväldigade av trötthet. Samtidigt som de upplevde att tiden gick långsamt uttryckte de saknad efter sammanhängande tid till att exempelvis sy, hälsa på folk, åka in till stan osv.

Vad gäller familjeaktiviteterna var kvinnornas strävanden på samma sätt underkastade betingelser utanför dem själva, som exempelvis barnens institutionsrytm, männens arbetstider etc. Vidare uppstod det med tiden allt större skillnader mellan kvinnornas och deras mäns livsvärldar. För de unga kvinnornas del kom männen hem senare och senare och blev mer och mer upptagna av sitt arbete.

»Jag går hemma hela dan inom dessa fyra väggar, lagar mat och städar, så jag har liksom behov av att komma ut på kvällen, bland andra människor, till visningar av kläder eller besöka vänner, medan det är raka motsatsen för min man, ... han är aldrig hemma förrän efter halv sju, och när han kommer hem och har ätit så ids han inte, han orkar inte gå ut och umgås med andra.»

Det var inte bara det att några av männen kom sent hem, utan när de väl var hemma hade de inte samma behov som kvinnorna.

»Hans ids ingenting, han vill hellre sitta hemma och läsa tidningen och så är han TV-narkoman. Det är alltså det värsta, för jag har inte alls sådana behov. Jag tycker om att det händer något, jag tycker om att brodera och sådant.»
Och:

»Nu kan det också vara för att jag går hemma som jag har lust till allting, jag vill en massa och det orkar inte han. Han har ju alla arbetskamraterna och har fått sitt pratbehov tillgodosett ... medan jag gärna vill gå runt på Tivoli, ut och dansa.»

»Jag gör aldrig något utan vi gör det tillsammans, och det kan vara betungande, också för att han är så sur, jag tycker han har blivit allt surare.»

Kvinnorna försökte skapa ett vardagsliv kring barn, familj och hem, men det var hela tiden underkastat betingelser som de inte hade inflytande över. Då återstod hushållsarbete och förbättringar i hemmet, men i och med att kvinnorna bodde i små lägenheter och hade en ansträngd ekonomi blev möjligheterna till utmaningar med tiden begränsade.

Leda är den känslomässiga reaktionen på upplevelsen av brist på utmaningar i förhållande till upplevda färdigheter och behov. Eller som Csikszentmihalyi uttrycker det: leda uppstår när de upplevda utmaningarna ligger under upplevda färdighetsnivåer.¹⁸

Kvinnorna upplevde en brist på utmaningar vilket innebar att de vanliga aktiviteterna i hemmet utlöste en känsla av leda.

»När jag har lämnat Camilla och kommer hem så ... jag får ofta kväljningar för att jag har så tråkigt. Någon gång kan jag nästan spy i avsmak, jag har aldrig gjort det, men puh ... det sitter ända upp i halsen, men det får mig att ta itu med ett eller annat, för när jag verkligen har känt ett sådant illamående har det bara varit att komma i gång med något, inte bara torka av bordet, så jag har gått ner och köpt tyg eller garn, vad som helst och sedan börjat göra något.»

Som framgår av citatet får ledan kvinnorna att handla. Några gick ut på stan, andra anmälde sig till kvällskurser, de flesta diskuterade och gjorde upp planer med sina män eller gjorde som det beskrevs i citatet: köpte något för att göra något.

Deras försök att skapa omväxling och utmaningar snärjdes oftast och ödelades av deras vardagslivsbetingelser. Den unga kvinnan berättar exempelvis hur hon köper ett tyg och börjar klä om sin soffa, men »fastän jag inte är färdig, kan jag inte riktigt ta mig samman».

I den mån som kvinnorna inte förmådde omvandla sina betingelser till utmanande aktiviteter blev de periodvis allt tröttare och slöare. De orkade bara genomföra det mest nödvändiga men var i övrigt överksamma. De förlorade sin tidskänsla.

»Dagarna flyter i väg, jag kan inte ens räkna ut vilken dag eller vilket datum det är. Det kan jag om jag är på arbetet.»

De orkade ingenting:

»Ibland sitter jag bara och tittar på TV, bara för att få tiden att gå, det är bara bilder som far förbi. Efteråt kan jag egentligen inte berätta något om programmet, men att resa mig och ta ner en bok eller gå till biblioteket och låna, jag ids nästan inte öppna en bok.»

Foto: ur Nordiska Museets arkiv.

De blev allt tröttare:

»Jag orkade inte läsa, orkade inte sticka, orkade inte se på TV, jag kunde bara sitta och glo rakt ut i luften tills det var läggdags. Till slut behövde jag komma tidigt i säng. Jag kunde sova från nio, nästan tills väckarklockan ringde, jag tyckte det var en mardröm att stiga upp. Jag var trött när jag steg upp ... jag hade kommit in i en period då det hela såg hopplöst ut.»

Ovanstående citat visar hur kvinnorna kunde hamna i ett tillstånd av apati. Apati uppstår enligt Csikszentmihalyi när vi upplever en frånvaro av såväl utmaningar som färdigheter, det vill säga när vi upplever låga utmanings- och färdighetsnivåer.¹⁹ Långvarig brist på utmaningar kan således skapa grund för en upplevelse av att ens färdigheter blir allt mer begränsade.

Bekymran och ångest

Kvinnorna upplevde en brist på utmaningar och omväxling, men tyckte också att vardagslivets krav var för stora och oöverskådliga jämfört med deras färdigheter, först och främst i förhållande till arbetsmarknaden.

»Ibland går jag bara och är trött ... jag är lite rädd för att börja arbeta, för hur ska jag klara det med Camilla.» (ung ensamstående mor) Och:

»Jag tror också att jag är rädd nu. Samtidigt som jag så brinnande önskar mig ett jobb så är jag dörädd för att komma ut i något. Vad är det för något? Vad är det för människor? Klarar jag det? Man blir ju inte snabbare i fingrarna eller över huvud taget i uppfattningen, ju äldre man blir och särskilt när man har gått hemma en tid. Jag är hemskt rädd för att komma ut samtidigt som jag så gärna vill.»

Arbetslösheten som vardagslivsbetingelse skapade grund för en upplevelse av oöverskådlighet och inkompetens. Denna upplevelse utlöste, som citaten visar, bekymran och fruktan, men också ångest. Hos flera av kvinnorna fick ångesten kroppsligt uttryck.

»Jag känner att jag blir stressad, för att jag vet att det finns vissa saker som jag ska hinna göra

men som jag inte har hunnit. Sådan är jag bara när jag inte gör det som jag ska göra, jag blir alldeles stel, mitt mellangärde och min mage slår knutar ju längre dagen lider. Plötsligt tycker jag att tiden går så snabbt, jag sätter i gång med en massa och så åstadkommer jag ändå ingenting.»

Upplevelsen av otillräcklighet, spekulationer och sömnlöshet fick flera av kvinnorna att använda sig av ångestdämpande mediciner. Därtill kom att en del av kvinnorna, i sin strävan att skapa omväxling och utmaning, skuldsatte sig, skilde sig, rände omkring på stan, gick in i nya parförhållanden osv. Därigenom ifrågasatte de inte bara lönearbetsnormen utan också normerna för respektabilitet.

Några av dessa kvinnor berättade om en fritt flytande och emellanåt närmast panisk ångest.

»Det kommer helt plötsligt och så kör magen upp och ner, det kör runt hela tiden, jag kan inte vara nånstans, mina ben, de ... (dallrande ljud). Jag finner inte ro nånstans. Jag far förvirrad runt och får inget gjort. Upp och ner, hit för att göra det och dit för något annat. Det är så att jag ibland kan skrika för att jag inte kan vara nånstans.»

Hos andra försköts ångesten till irrationella föreställningar, att det exempelvis skulle hända mannen eller barnen en olycka.

»Jag är bara rädd ... (lång paus) ... jag är otrygg, det är så svårt att förklara. Jag är inte så bra på att formulera mig. Man känner ångest för mycket som man inte förr ångslades över eftersom man inte tänkte på saker och ting. Inte döden och sådant. Det är inte alls sådant man funderar över. Jag kan plötsligt gripas av panik, gud, om det händer barnen något. Jag kan få mardrömmar och vakna upp. Under mycket lång tid har jag haft mardrömmar, jag vaknar och kan ligga och gråta.»

Längtan

Som arbetslösa stod kvinnorna utanför de sedvanliga normerna för ett vardagsliv. De

var hänvisade till att själva skapa och strukturera sitt liv samtidigt som detta liv var underkastat betingelser som de inte hade inflytande över. I den mån som kvinnornas känsla av kontroll och autonomi i vardagslivet försvagades uppstod en känsla av främlingskap, en upplevelse av att stå vid sidan om världen och sig själva, en känsla av att styras av krafter utanför dem själva. Denna känsla av främlingskap innebar ett bestridande av de hittills självklara normerna och en friläggning av en inre psykisk värld av föreställningar, minnen, fantasier, inre dialoger och frågor.²⁰ Denna inre värld var emellanåt diffus och skrämmande:

»Du kan inte föreställa dig hur enormt min hjärna arbetar när jag går runt här hemma alldeles ensam. Den 'pladdrar' och jag kan inte få den att sluta.» Och:

»Jag känner sådan oro, jag spekulerar och undrar varför jag har det som jag har det ... det är bara något jag känner att jag ska (städas, passa barn, laga mat) ... det är inte med glädje.»

Ifrågasättandet av vardagslivets självklarhet, återgången till en inre värld, skapade en öppning till det förflutna, till något förlorat, och till något ännu inte känt. Denna öppning uttrycktes på olika sätt. Den uttrycktes negativt genom förkastande av kända möjligheter, den uttrycktes i en återgång till bestämda ämnen som kvinnorna inte kunde befria sig från samtidigt som de inte kunde klä sina tankar i ord, den uttrycktes i frågor och metaforer.

»Jag kunde tänka mig att vara riktigt öppen ... jag vågar inte, jag vet inte hur man gör, jag kunde verkligen tänka mig att visa allt här inne, men jag kan inte öppna ... om jag hade ett blixtlås och så sa någon 'öppna', men jag kan inte, jag vill så gärna, men när det kommer till kritan är jag rädd.» Och:

»Det är först på senare år som jag har gått och tänkt på det där med att vara mer självständig ... annars har jag bara följt det traditionella mönstret ... jag har fortfarande svårt att komma på vad jag saknar ... jag längtar efter något, inte så att jag letar efter en ny man utan vad jag önskar är att jag vore lika mycket en person som han (hennes man) är. Jag kunde gott tänka mig något friare.»

De aningar och förnimmelser som rörde sig hos kvinnorna uttrycktes således inte i explicita föreställningar. Kvinnorna förhöll sig snarare sökande i förhållande till känslorna av något förlorat och något ännu inte känt.

Känslor och handlingar

Jag har försökt åskådliggöra vardagslivsperspektivet som ett bestämt analytiskt perspektiv på samspelet mellan vardagslivets subjekt och deras vardagslivsbetingelser. Jag har utgått från en undersökning av arbetslösa kvinnors vardagsliv och därmed från några vardagslivsbetingelser som tydliggör strukturella betingelser i det moderna vardagslivet.

Inom denna kontext har jag givit exempel på samspelet mellan vardagslivsbetingelser och olika känslor. I analysen av detta samspel har jag som förmedlande subjektiva kategorier infört kvinnornas upplevda färdigheter och deras upplevelse av utmaning.

Med dessa exempel har jag givit en liten inblick i ett landskap av känslor från leda och apati till glädje och subjektiva förnimmelser i form av förhoppningar som inte omedelbart kan uttryckas i kända kategorier. Det har som sagt varit fråga om exempel på känslor. Det ska här betonas att de nämnda känslorna inte är uttryck för ett känslomässigt utvecklingsförlopp som betingas av arbetslösheten. Oftast var det en motsättningsfylld samexistens av olika känslor, om än några av dem måste förstås som konsekvenser av arbetslöshetens varaktighet som vardagslivsbetingelse.

Känslor är en viktig dimension i förståelsen av människors handlingar. I exemplen har jag visat hur bestämda känslor utlöste handlingar, men också hur bestämda känslor (t ex apati) skapade grund för att inte handla liksom andra känslor (t ex glädje) skapade grund för att hålla fast vid bestämda göromål. Förhållandet mellan känslor och handlingar är således komplicerat och därtill kommer att våra känslor oftast är mångtydiga och motsägelsefulla. Vardagslivets handlingar måste förstås i förhållande till denna känslomässiga komplexitet som ger vardagslivet dess särskilda dynamik.

Tonvikten ligger på grund av det empiriska materialets karaktär mer på »nöd» än på »lust». Bägge känslokategorierna är emellertid centrala dimensioner i vardagslivet och utgör förutsättningar för detta.

Vardagsliv och kvinnoforskning

Inom den samhällsvetenskapliga kvinnoforskningen har det funnits en tendens att lägga tonvikten antingen på kvinnors lidande och förtryck eller på »starka kvinnor». Vardagslivsperspektivet ger plats för kvinnor som subjekt men hävdar samtidigt att vardagslivet inte är autonomt utan underkastat och genomsyrat av samhällsskapade vardagslivsbetingelser.

Vardagslivsperspektivet skapar också en öppning till de mer osynliga dimensionerna i det sociala livet, här i mitt arbete till den känslomässiga dimensionen. Detta för med sig en rad nya frågor: vilka förhållanden och aktiviteter skapar glädje och självförglömelse i kvinnors vardagsliv? Har dessa förhållanden och aktiviteter några särskilda drag? Vilka känslökvaliteter finner kvinnor i aktiviteter som är sin egen belöning? Vilka betingelser befrämjar glädje och vilka befrämjar leda och ångest?

De förhållanden och aktiviteter som skapar grund för glädje är inte statiska och det råder inte heller något tvivel om att de är olika för olika kvinnor beroende på vilken plats de intar i samhället.

Det skulle vara ett viktigt kvinnopolitiskt perspektiv att explicit utgå från de aktiviteter som skapar glädje, deras särskilda förutsättningar och utvecklingsbetingelser, och använda denna känslomässiga dimension som vägledning för kvinnopolitiska krav och till att tydliggöra de betingelser i vardagslivet som oftast på ett osynligt sätt genomsyrar våra liv och skapar grund för leda och bekymmer.

Vardagslivsforskning är inte förbehållen kvinnoforskningen. Den ger dock plats för kvinnor som subjekt. Därför kan kvinnoforskning och vardagslivsforskning inspirera varandra.

Översättning: Catta Torhell

NOTER

Ett tack till forskningsstipendiat Birte Bech Jørgensen och lektor Lis Højgård för deras konstruktiva kommentarer till denna artikel.

- 1 På Institutet för kultursociologi har en grupp anställda och studenter under 80-talet diskuterat vardagslivsbegreppet, hållit konferenser och seminarier samt gjort studier av vardagslivet hos unga, äldre, arbetslösa, kvinnor osv. Av publikationer hänvisas till Bloch, C & Højgård, L (red) 1986; Bloch, C m fl, 1988; Røggilds, F (red) 1990 och Bloch, C, 1991.
- 2 Vissa vardagslivsteoretiker, t ex den franske sociologen och filosofen Henri Lefebvre, definierar vardagslivet uteslutande som ett historiskt fenomen knutet till det kapitalistiska produktionssättet. I motsats till detta definierar den ungerska filosofen Agnes Heller vardagslivet som ett universellt fenomen, som har både konstanta och historiskt variabla drag.
- 3 Se Lefebvre, H, 1971.
- 4 Som exempel kan nämnas den norska kvinnoforskningen, konkret kan hänvisas till Gullestad, M, 1984 och 1989. Vidare den nordiska forskargruppen »Det nya vardagslivet», som forskningsmässigt och praktiskt har utvecklat tankar om ett vardagsliv utifrån ett kvinnoperspektiv i *Det nye hverdagslivet*, 1984, och *Veier til det nye hverdagslivet*, 1987. Slutligen ska den kanadensiska sociologen Dorothy Smiths bok *The Everyday World as Problematic*, 1987, nämnas som exempel på ett fruktbart samspel mellan vardagslivs- och kvinnoforskning.
- 5 Denna distinktion är mycket tydligt beskriven av kultursociologen Birte Bech Jørgensen, se Bech Jørgensen, s 21, i Røggilds, F (red), 1990.
- 6 För en utförligare redogörelse för förhållandet mellan sociomaterialitet och maktutövning hänvisas till Bloch, C, s 127-130, i Bloch, C m fl, 1988.
- 7 Ibid s 130-133.
- 8 I vardagslivet finns dock en institution, nämligen familjen. Se Heller, A, 1985, s 92.
- 9 Ibid s 92-94.
- 10 Bloch, C, s 133-135, i Bloch, C m fl, 1988.
- 11 »Den levande närvaron» är ett fenomenologiskt begrepp, utvecklat av den österrikiske kunskapssociologen Alfred Schutz. Se Schutz, A, 1975, s 66-69.
- 12 Undersökningens primära mål var att undersöka samspelet mellan arbetslöshet, livs-

- fas och vardagsliv. Undersökningen är publicerad i Bloch, C, 1991.
- 13 Bech Jørgensen, B, s 88, i Bloch, C m fl, 1988.
  - 14 Heller, A, 1985, s 13.
  - 15 Macaloon, J & Csikszentmihalyi, M, s 361-383, i Harris, J C m fl (eds), 1983, och Csikszentmihalyi, M m fl, s 251-265, i Csikszentmihalyi, M m fl (eds), 1989.
  - 16 Csikszentmihalyi, M, 1975, s 141.
  - 17 Allison, M T & Duncan, M C, s 118-138, i Csikszentmihalyi, M m fl (eds), 1989.
  - 18 Csikszentmihalyi, M m fl, s 251-265, i Csikszentmihalyi, M m fl (eds), 1989.
  - 19 Ibid.
  - 20 För en mer detaljerad redogörelse se Bloch, C, s 133-138, i Bloch, C m fl, 1988.

LITTERATUR

- Allison, M T & Duncan, M C, »Women, work and flow», i Csikszentmihalyi, M & Csikszentmihalyi, I S (eds), *Optimal Experience*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1989.
- Bech Jørgensen, B, »The Impossibility of Everyday Life», i Røggilds, F (ed), *Every Cloud Has A Silver Lining*, Studies in Cultural Sociology no 28, Akademisk forlag, Köpenhamn, 1990.
- Bech Jørgensen, B, »Hvorfor gør de ikke noget?» i Bloch, C m fl *Hverdagsliv, kultur og subjektivitet*, Kultursociologiske Skrifter, nr 25, Akademisk forlag, Köpenhamn, 1988.
- Bloch, C & Højgård, L (red), *Hverdagsliv under forandring*, Repro-serien, nr 6, Institut for Kultursociologi, Köpenhamn, 1986.
- Bloch, C m fl, *Hverdagsliv, kultur og subjektivitet*, Kultursociologiske Skrifter, nr 25, Akademisk forlag, Köpenhamn, 1988.
- Bloch, C, »Om forskel mellem det kendte og det »endnu-icke-kendte«, i Bloch, C m fl, *Hverdagsliv, kultur og subjektivitet*, Kultursociologiske Skrifter, nr 25, Akademisk forlag, Köpenhamn, 1988.
- Bloch, C, *At nogen har brug for mig*, Forlaget Samfundslitteratur, Köpenhamn, 1991.
- Csikszentmihalyi, M, *Beyond Boredom and Anxiety*, Jossey-Bass Publishers, San Francisco m m, 1975.
- Csikszentmihalyi, M & Csikszentmihalyi, I S (eds), Introduction to Part IV, i Csikszentmihalyi, M & Csikszentmihalyi, I S (eds), *Optimal Experience*, Cambridge University Press, Cambridge, New York m m, 1989.

- Det nye hverdagslivet*, Nordisk ministerråd, 1984.
- Gullestad, M, *Kitchen-Table society*, Universitetsforlaget, Oslo, 1984.
- Gullestad, M, *Kultur og hverdagsliv*, Universitetsforlaget, Oslo, 1989.
- Heller, A, *The Power of Shame*, Routledge & Kegan Paul, London. Boston m m, 1985.
- Lefebvre, H, *Everyday Life in the Modern World*, Harper & Row Publishers, New York, 1971.
- Macaloon, J & Csikszentmihalyi, M, »Deep Play and the Flow Experience in Rock Climbing» i Harris, J D & Park, R J (eds), *Play, Games and Sports*, Human Kinetics Publisher, Illinois, 1983.
- Røggilds, F (ed), *Every Cloud Has A Silver Lining*, Studies in Cultural Sociology, no 28, Akademisk forlag, Köpenhamn, 1990.
- Schutz, A, *Hverdagslivets sociologi*, Hans Reitzel, Köpenhamn, 1975.
- Smith, D L, *The Everyday World As Problematic*, University of Toronto Press, Toronto, 1987.
- Veier til det nye hverdagslivet*, Nordisk ministerråd, 1987.

SUMMARY

For better or worse: Everyday life and feelings

The purpose of this essay is to introduce a concept of everyday life and to elucidate this idea through an analysis of women's feelings. This concept of everyday life is outlined as an analytical perspective. Within this view a distinction is made between the conditions of everyday life and everyday life as the life we create in dealing with these conditions. The subject of everyday life is introduced as the whole human being and the problematic of feelings is localized as a subjective mediating link between the conditions of everyday life and our actions in it. A distinction is made between the subjective experienced challenge and the subjective experienced level of ability in relation to activities of everyday life. The author applies an empirical study of unemployed unskilled women in order to analyze the interplay between the conditions of women in everyday life, their feelings (shame, joy, boredom etc.) and their acts.

The article concludes with a discussion of the problematic of feelings from a feminist point of view.

Charlotte Bloch
Institut for Kultursociologi
Linnésgade 22
DK-1361 Copenhagen K
Denmark